

lar Mısır deltasının papirüslerinden yapılandı.

Mısır'da milâttan önce III. binyıldan sonrasına ait papirüse yazılmış belge ve kitaplar arasında Vezir Imhotep'in eseri, Ptahhotep'in özdeyişleri ve "Prisse papirüsü" gibi eski krallık dönemi kalıntıları sayılabilir. Thrabes'te bulunan "Ölümler Kitabı", "Piramit Metinleri", milâttan önce X-VIII. yüzyıllardan kalan "Kehanet Buyrultuları" ve mumyalama metinleri de bunlara eklenmelidir. Orta imparatorluktan sonra (m.ö. 2000'lerde) Mısır'da matematik, tıp, astronomi gibi bilimler gelişmişti. Thabes'te bulunan Rhind matematik papirüsü (m.ö. yaklaşık 1600), XVI. sülâle zamanından kâtip lahmes'in yazdığı aritmetik ve geometri problemlerini içeren papirüs siyah ve kırmızı mürekkeple yazılan örneklerdir. Firavun Neferharem'in (ö. m.ö. 2460) mezarındaki malzeme envanteri ve armağan listesi papirüse yazılmış belgelerdir. Hukukî belgeler arasında zikredilebilecek Rollin papirüsü (m.ö. 1160) ve satış, ödünç verme, kiralama, evlenme, evlât edinme gibi sözleşmeler de papirüs buluntular arasında yer almaktadır. Bu çeşitli belgeler Nu, Ani, Hunefer, Haris, Wilbur papirüsleri adları ile British Museum'da ve Louvre gibi müzelerde korunmaktadır. Mısır'a özgü son papirüs I. Psammetik zamanına (m.ö. 663-609) tarihlenmektedir.

Mısır'da Antik Yunan ve Roma eserleri de bulunmuştur. Çoğu Helenistik ve Roma dönemine ait bu eserlerin incelenip yorumlanmasıyla papiroloji bilimi doğmuştur. Papirolojinin konusunu milâttan önce 332 – milâttan sonra 642 tarihleri arasında ait buluntular oluşturur. Dünyanın çeşitli müzelerine, koleksiyonlarına ve üniversitelerine dağılmış olan Mısır, eski Yunan ve Roma'ya ait Antikçağ eserleri incelenerek dönemi sosyoekonomik yapısı, hukuk tarihi, din tarihi ve klasik filoloji için birinci elden kaynaklar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bunların Ortaçağ kopyaları da ele geçmiştir.

İngiliz araştırmacıları B. P. Grenfell ve A. S. Hunt, Oksyrhynchos'ta 1855'te başladıkları kazılarda Aeskylos, Sophokles, Euripides ve Aristophanes'in tiyatrolarıyla Pindaros, Sappho ve Bakkydes'in şiirlerini bulmuşlardır. Onları Tebtunis'te (Güney Feyyûm) Ptolemaioslar dönemine tarihlenen resmî belgeler izlemiştir. Ayrıca Karanis (Feyyûm), Ebû Sîr el-Melek, el-Hibâ, Hermapolis, Aphroditopolis, Edfu, Syene ve Elephantini'de edebî eserlerle çeşitli papirüs kitaplar bulunmuştur. Milâttan sonra II. yüzyıla tarihlenen Feyyûm bu-

luntuları arasında maliye gelirlerini gösteren *Gnomon* adlı bir el kitabı da vardır. Akhim'de Aristo'nun *Atinalılar'ın Devleti*, Athenaeus'un *Deipnosopistai*, Kalimakk'ın *Aitia ve Iambi* adlı eserleriyle Alkman'ın eserleri ele geçmiştir.

F. Petrie 1800'lü yıllarda Tanis, Hava ve Ghurab'da, Mariette XIX. yüzyıl ortasında Serapeum'da Alkman'ın şiirlerini, Homeros destanının parçalarını, Arap, Kopt ve Bizans yazmalarını bulmuştur. G. Rubensohn ve F. Zucken, Elephantini ve Hermapolis'te milâttan önce V. yüzyıla ait Ârâmî metinleriyle Assuan'da Ptolemaioslar'a ilişkin evlenme sözleşmesini (m.ö. 311-310) çıkarmıştır. 1915'te Philadelphia'da çıkan, Ptolemaios II Philadelphos'un malî işler sorumlusu Zenon'a ilişkin arşiv belgeleri önemli buluntulardandır. Ülkenin para sistemini düzenleyen, yöneticilerle halk arasındaki ilişkileri, tarım örgütlenmesini ve vergi listelerini tanıtan belge milâttan önce III. yüzyıla tarihlenmektedir. C. Schmidt 1930'da Berlin Müzesi adına Feyyûm'da Koptlar'a ait bir kodeks bulmuş, H. Ibscher de Maniehizm'e ilişkin eserler çıkarmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız, İtalyan ve Amerikalılar kazıları sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'nın ardından Nag Hammadi'de Kopt Gnostik papirüs kodeksi bulunarak Cenova'da Bodmer Libray tarafından yayımlanmıştır. Yunanistan'da ilk papirüs rulosu 1962'de Selânik'in kuzeyindeki Derveni'de ortaya çıkarılmıştır. Kısmen kömürleşmiş olan bu rulolar Orpheus'un *Theogonia* adlı eserinin metnine aittir. 1972'de Pompei yakınlarında Heralanum'da Papirüsler Villası denilen yerde filozof Epikuros'un eserlerine ait 800 kadar kömürleşmiş rulo bulunmuştur.

İslâm kültüründe yazı malzemesi olarak parşömenle beraber daha çok mektup ve ticarî yazışmalarda papirüsün de kullanıldığı bilinmektedir. Papirüs üzerine yazılmış günümüze ulaşan belgelerden biri Halife Ömer devrine aittir (22/643). Mısır'da ortaya çıkan Arapça ve Yunanca yazılmış bu belge Viyana Millî Kütüphanesi Erzherzog Rainer Papirüs koleksiyonunda (nr. 558) korunmaktadır. Papirüsün İslâm dünyasında mektup ve önemli yazışmalarda kâğıdın yaygınlaştığı IX. (XV.) yüzyıla kadar kullanıldığı tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Müntekim Ökmen), İstanbul 1983, II, 92; G. Lafaye, "Papyrus et Papyrus", *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments* (ed. Ch. Daremberg), Paris 1877-1900, s. 319-322; W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen*

and Römern, *Eine Studie aus der Berliner Papyrussammlung*, Berlin 1921; a.mlf., "Das Antike Buch", *Die Antike*, XIV/3, Berlin 1938, s. 171-195; H. Leclercq, "Livre", *DACL* (1930), s. 1754-1772; J. W. Thompson, *The Ancient Libraries*, Berkeley 1940; M. I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenic World*, Oxford 1941, I; H. L. Pinner, *The World of Books in Classical Antiquity*, Leiden 1948; F. G. Kenyon, *Books and Readers in Ancient Greece and Rome*, Oxford 1951, s. 19-52; C. Wendel, *Handbuch der Bibliothekswissenschaft I: Schrift und Buch*, Wiesbaden 1955, s. 249-252; H. L. Plenderleith, *The Conservation and Antiquities and Works of Art*, London 1956; M. Ahmad Hussein, *Vom Papyrus zum Codex: Der Beitrag Ägyptens zur Buchkultur*, Leipzig 1970, s. 16-22; a.mlf., *Origins of the Book: Egypt's Contribution to the Development of the Book from Papyrus to Codex* (trc. D. Jaeschke – D. Sharp), Greenwich 1972; C. H. Roberts, "Papyrology Greek", *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1984, s. 778-780; A. Schlott, *Schrift und Schreiber im alten Ägypten*, München 1991, s. 62-85; A. Lemaire, "Writing and Writing Materials", *The Anchor Bible Dictionary* (ed. D. N. Freedman), New York 1992, VI, 999-1008; Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara 2000; a.mlf., *Antikçağ Kütüphaneleri*, İstanbul 2003; a.mlf., "Eskiçağdan Günümüze Ulaşan Yazılı Belge ve Eserler", *Simurg: Kitap Kokusu*, sy. 2-3, İstanbul 2000, s. 428-445; M. Maragten, "Writing Materials in Pre-Islamic Arabia", *JSS*, XLIII/2 (1998), s. 287-310.

NURAY YILDIZ

PARA

Sözlükte "parça, gümüş parçası" anlamındaki Farsça pâreden gelen kelime genel olarak bütün ödeme araçlarını ifade eden bir genişlik kazanmıştır. Araplar, Bizans'ın altın parası olan dinarı hem İslâmiyet öncesinde hem de sonrasında kullandılar. Dinar, Hristiyanlık sembollerinden kademeli şekilde arındırılarak müslümanlara bir müddet daha basıldı. İlk İslâm dinarı, para sistemini esaslı biçimde düzenleyen Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında 77 (696) yılında çıkarıldı. Dinarın yanında İran'ın gümüş dirhemleri de bir süre kullanıldı. Sâsânî dirhemleri Hz. Ömer döneminde basıldı ve üzerlerindeki İslâm dışı motifler yerlerini yavaş yavaş İslâmî simge ve ibarelere bıraktı. İlk İslâm dirhemini altın ve bakır sikkede olduğu gibi Abdülmelik b. Mervân çıkardı. Fethettikleri yerlerde kullanılan altın ve gümüş sikkeleri tedavül ettirmede bir sakınca görmeyen müslümanlar, Bizans'tan aldıkları yerlerde tedavülde olan ve "fels" denilen bakır paraları kullanmadılar; onun yerine Bizans felslerine uygun yeni bakır paralar bastılar. İlk fels 638'de Dimaşk'ta darbedildi. Ancak Araplar ara-

sında hükümler alâmeti sayılmadığı için felselere merkezî bir kontrol getirilmedi ve mahallî olarak basılmasına izin verildi. Dolayısıyla bunların ağırlıkları, boyutları ve üzerlerinde bulunan yazılar bazı farklılıklar göstermekteydi (bk. FELS; paranın fikhî hükümleri için bk. NAKİT).

Osmanlı Devleti, devraldığı coğrafyada kendisinden önce hükümler olan devletlerin çıkardıkları madeni paraları (sikke) kullanmayı sürdürdü. İlk Osmanlı sikkesinin Osman Bey zamanında basıldığı konusu tartışmalıdır. Osman Bey adına basılmış olup bugüne ulaşan bir paranın sahne olduğu ileri sürülür. Genel kabul, 1326 yılında Orhan Bey adına kestirilen akçenin ilk Osmanlı parası olduğu yönündedir. Bunun 1, 5 ve 10 akçelik birimleri vardı. 1 ve 5'lik akçeler Orhan Bey, 10'luklar ise Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde çıkarıldı. Gümüş akçe XVII. yüzyıl sonuna kadar temel Osmanlı para birimi olma özelliğini korudu. 726'dan (1326), itibaren ilk altın paranın darbedildiği 882 (1477) yılına kadar geçen ve gümüş akçenin hâkimiyeti altında olan dönem tek maden sistemi (monometalist dönem) olarak adlandırılır. Hasene-i sultânî (sultânî) isimli bu altın paralar, Venedik dukasıyla hemen hemen aynı olan değerini XVII. yüzyılın başlarına kadar muhafaza etti. Öte yandan alışverişlerde ufaklık ihtiyacını karşılamak üzere I. Murad zamanından (1362-1389) itibaren bakır paralar basılmaktaysa da devlet hazineye yapılan ödemelerde bunları kabul etmemekteydi. İki ebatla basılan bakır paraların büyüklerinin sekizi ve küçüklerinin yirmi dördü bir gümüş akçeye eşitti.

İlk paralar Bursa ve Edirne'de darbedildi. Osmanlı Devleti'nde darphâneler iltizam sistemiyle üçer yıllığına özel kişilere ihale edilir, ihale edilmediği takdirde emneden bir kamu görevlisi tarafından yönetilirdi. Paraların ayarını ve içlerindeki değerli maden miktarını "sâhib-i ayâr" denilen bir görevli denetlerdi. Osmanlılar, Selçuklular ve Anadolu beylikleri gibi altın ve gümüşün ülkeye girişini teşvik edip vergiden muaf tutarken sıkıntısı çekilmemesi için ihracına sınırlamalar getirip yasakladı. Savaş veya başka zaruri sebeplerden dolayı para hacminde meydana gelen daralmalar esnasında zaman zaman devlet adamlarının elindeki altın ve gümüş kapacakla kıymetli madenler darphâneye gönderilerek paraya dönüştürülürdü. Mısır hariç taşradaki darphânelerin sikke kâğıtları merkezden gönderilirdi. Tesbit edilebildiği kadarıyla Osmanlı ülkesinde dok-

san yerde sikke darbedilmiştir (Pere, s. 21-23).

Tahta geçen her padişah sikkeyi kendi adına bastırırdı. Akçe Fâtih Sultan Mehmed devrine (1451-1481) kadar genel itibarıyla değerini korudu; fakat artan askerî giderleri karşılayabilmek için bu dönemde basılan sikkelerde gümüş miktarı bir malî tedbir olarak yaklaşık % 30 oranında azaltıldı (taşış). Gelişen ekonomide para arzı talebi karşılamadığı gerekçesiyle malî sıkıntıya çözüm olmak üzere uygulanan bu tedbir halkın ve yenicilerinin tepkisini çekti. Fâtih dönemini takip eden yaklaşık yüzyıllık bir süre içerisinde gümüş akçe nisbeten değerini korudu. Ancak savaşların maliye üzerine ağır bir yük bindirmesi yüzünden 1585 veya 1586'da yapılan ve o döneme kadar gerçekleştirilen en büyük taşış olan bir işlemle akçenin gümüş oranı % 44 azaltıldı. Esasen bu tarih para için yeni ve istikrarsız bir dönemin başlangıcına işaret eder. Sık sık taşışa başvuran devlet, her yeni sikke çıkardığında eskilerini piyasadan tam olarak çekemediği ve piyasalarda parasal anlamda ciddi bir karmaşa hüküm sürdüğü için sikkenin ayarını sağlamak adına 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında bazı düzenlenmeler yaptı.

İlk altın paranın basılmasıyla birlikte çift maden sistemine (bimetalizm) geçildi. Yeni fetihler neticesinde altın ve gümüş standardına dayalı olan Osmanlı para sistemi de giderek karmaşık bir durum aldı. Zira Osmanlı sikkeleri Anadolu beylikleri, Bizans ve diğer yabancı devlet paralarıyla birlikte piyasadaydı. Bunun yanında Mısır'da pâre/para, Eflak-Boğdan, Erdel ve Macaristan civarında penz ve Kırım'da Kefe'vi akçe gibi mahallî paralar tedavül etmekteydi. Devlet, İstanbul'a yakın Orta ve Batı Anadolu ile Balkanlar'da akçe ve sultânîye dayalı olan kendi para sistemini sürdürürken özellikle uzak piyasalarda Venedik dukası, Ceneviz altını, İspanyol reali, Hollanda esedisi, Polonya zolotası, Avusturya taleri ve İran şâhîsi gibi yabancı paraların dolaşımını serbest bıraktı. Hatta yabancı devlet parası olmalarına rağmen Venedik ve Ceneviz altınları Osmanlı darphânelerinde de basıldı. Yine Bağdat Darphânesi'nde bu bölgede tedavül etmek üzere İran şâhîsinin vezin ve değerinde olan, dirhem veya şâhî de denilen gümüş sikke 1730'lara kadar darbedildi. İstanbul piyasalarından uzak olup yabancı sikkelerin etkisinde kalan Tunus, Cezayir ve Trablus piyasalarında "nasrî" denilen ve padişah adına kesilen kare şeklindeki mahallî sikkeler hâkimdi. Hazine, bütün bu farklı paralara

rın rayiç fiyatlarına dair düzenlediği listeleri zaman zaman taşraya gönderirdi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurus denilen yabancı iri gümüş sikkeler Osmanlı piyasalarına girmeye başladı. XVII. yüzyılın ortalarında ise para arzı talebi karşılayamayınca Avrupalı tüccarlar yabancı mağşûş sikkeleri Osmanlı piyasalarına taşıdı. Tüccarlar için çok kârlı olan bu iş akçenin hükümlerine olmadığı coğrafyada var olan para karmaşasını daha da arttırdı. Bu şekilde yabancı paraların âdeta Osmanlı piyasalarını istilâ etmesi yüzünden ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren darphâneler ve buna paralel olarak gümüş madenleri birer birer kapanmaya başladı; neticede IV. Mehmed'in saltanatı esnasında (1648-1687) darphâne sayısı altıya kadar düştü. Kapanan madenlerin yeniden açılmaması zamanla gümüş kıtlığına sebep oldu. Hem değersizliği hem yabancı para yoğunluğu sebebiyle akçe piyasalardan iyice çekildi.

XVII. yüzyılda sınırlı miktarda bakır sikke basıldı; ancak savaşları finanse edebilmek, hazinenin açıklarını kapatabilmek, altın ve gümüşün karşılamadığı para arzını ikmal etmek amacıyla 1688'de bol miktarda mankur / mangır veya pul denilen bakır paralar çıkarıldı. Bunların maden ve nominal değerleri arasında fark mevcut olup her mangır bir akçe değerindeydi. Hazine bakır sikkeyi ödeme aracı olarak kabul etmekteyse de altın ve gümüşte olduğu gibi isteyen darphâneye külçe götürüp bakır sikke bastırması yasaktı. Nominal değeriyle maden değeri arasındaki fark ve kolay kâr imkânı kısa sürede kalpazanların dikkatini çektiği için dışarıdan getirilen gemiler dolusu kalp bakır sikke piyasaya sürüldü. Bu durumun piyasalarda oluşturduğu istikrarsızlık ve enflasyondan dolayı Kasım 1691'de mangırların basımı ve tedavülü yasaklandı.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenlemeyle para, akçenin yerine Osmanlı para birimi haline geldi. 1 para = 3 akçe, 1 kurus = 40 para ölçüsü getirilen bu sistemdeki ilk gümüş kurus 1690 yılında basıldı. Karmaşık olan para sistemini bir düzene koymak ve para birliğini sağlamak isteyen II. Mustafa, 1696'da tedavüldeki farklı ayarlı altın ve gümüş paraları toplatarak yeniden ve tek ayar üzere bastırmak amacıyla İzmir, Edirne ve Erzurum'da yeni darphâneler açtırdı; yabancı sikkeleri yerli paraya dönüştürerek hazineye ek finansman sağladı. 1703 yılında gümüş kurusun gram ağırlığı yeniden düzenlenip ufaklıkları darbedildi. İstanbul'da

ve yakın bölgelerde kuruş sisteminin hâkim olmasına rağmen İstanbul'dan, Bal-kanlar'ın bir kısmı ve Anadolu'dan uzaklaştıkça hâkimiyet yabancı paralara geçmekteydi. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar taşranın pek çok yerinde kuruş esas para görevini hâlâ üstlenememişti. Bu arada XVIII. yüzyılın başından 1760'ların sonuna kadar yapılan taşşişler neticesinde kuruşun gümüş içeriği yaklaşık % 40 oranında azaltıldı. 1768'de başlayıp altı yıl süren Osmanlı-Rus savaşı taşşışı daha da hızlandırdı ve kuruş 1808 yılına kadar değerinin yaklaşık % 50'sini kaybetti. I. Abdülhamid, savaşın sebep olduğu malî buhrana çare bulabilmek için 1789'da reel değerinin % 20 üzerinde nominal değere sahip olan, ikilik diye adlandırılan sikkeleri, III. Selim de 50 ve 100 paralık mağşûş sikkeleri piyasaya sürdü. Bu mağşûş sikkeler her ne kadar kısa vadede hazineye sıcak para sağlayıp yararlı gibi göründüyse de uzun vadede piyasalar için olumsuz ve enflasyonist bir etki yaptı.

Altının ülke dışına kaçışının engellenememesi zaman zaman devleti mevcut paraları taşşiş etmek zorunda bıraktı. Nitekim 1703'te tuğralı, 1713'te zincirli / zencirekli, 1716'da fındık ve 1729'da zer-i mahbûb isimli altın paralar basılıp piyasaya sürüldü. Bu sikkelerden aynı isim altında Mısır'da basılanlarının içerdikleri altın miktarı ise daha düşüktü. XIX. yüzyıl, özellikle ülkede gerçekleştirilen reformlardan, ulaşım ve finans sistemlerinde meydana gelen gelişmelerden dolayı Osmanlı piyasalarının dünya ekonomisine iyice entegre olduğu ve dış ticaret hacminin öncesiyle kıyas kabul etmez derecede büyüdüğü bir dönemdir. Bu aynı zamanda paraya olan ihtiyaç ve talebin de artması anlamına gelmekteydi. XVIII. yüzyılda iyice ivme kazanmış olan taşşiş uygulaması II. Mahmud devrinde imparatorluk tarihinin en üst düzeyine ulaştı ve bu dönemde Osmanlı maliyesindeki en büyük taşşiş gerçekleşti. Bu süre içerisinde gümüş kuruş değerinin % 85'ini kaybetti; altın sikkeler de bu âkıbetten kurtulamadı. İlk defa bu devirde altın içerikleri farklı olan rûmî, adlı ve hayriye adlı sikkeler basıldı. İlk Osmanlı parası olan gümüş akçe ise en son 1834'te çıkarıldı (Pere, s. 12).

Yerli ve yabancı pek çok değişik isim ve aralı paranın kullanılması bunlar arasında fiyat farkları meydana getirmiş, bu da para alıp satmayı ve bunlar arasındaki farktan yararlanmayı meslek haline getiren bir aracı grubu (sarraflar) ortaya çıkarmıştı. İstanbul'un yanı sıra Anadolu ve

Rumeli'nin önemli ve ticaretin canlı olduğu şehirlerinde faaliyet gösteren sarrafların devletle ve devlet adamlarıyla sıkı ilişkileri vardı. Özellikle Tanzimat döneminde 1880'lere, yani Avrupa bankalarının Osmanlı Devleti'nde şubeler açıp doğrudan faaliyete geçmelerine kadar Galata bankerleri altın çağlarını yaşadılar. Zira Avrupa'daki sermaye çevrelerinden edindikleri düşük faizli ve uzun vadeli kredileri devlete kısa vadeli ve yüksek faizli avanslara dönüştürerek büyük kazançlar elde ettiler.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı para sistemindeki karmaşık yapı hâlâ devam etmekteydi. II. Mahmud döneminde (1808-1839) piyasada otuz altı çeşit gümüş paranın olduğunu belirtmek bu karmaşıklığın boyutları hakkında bir fikir verebilir. Tanzimat'la birlikte para sistemine bir düzen verilmesi amacıyla bazı girişimler yapıldı. 1844'te çıkarılan Tashih-i Ayar Fermanı ile sikke konusu düzenlendi ve 1 altın lira = 100 gümüş kuruş esası benimsenerek tekrar çift metal sistemine geçildi. Osmanlı sikkeleri bu fermanla 100 ve 50 kuruşluk altın, 20, 10 ve 5 kuruşluk gümüş sikkeler olarak tesbit edildi. Öncelikle 22 ayar altından 100 ve ardından 17 Haziran 1844'te 50 kuruşluk altın sikkeler hazırlandı. Fermanla yer almamasına rağmen daha sonra 25 kuruşlukta 2,5 ve 5 liralık altın paralar piyasaya sürüldü. Böylece piyasada tedavül eden altın para çeşidi beşe çıktı. Öte yandan bu düzenlemeyle beraber darp-hâne de tüccar malî altın ve gümüşü belli bir ücret karşılığında işlemeyi kararlaştırdı. Karşılığında altından % 1 ve gümüşten 2,7 işleme ücreti alacaktı. Düzenlemenin yapıldığı ilk sene darphânede 12 milyon liralık altın ve 4 milyon liralık gümüş sikke basıldı. Devlet bu düzenlemelerden sonra malî bir tedbir olarak zaman zaman uyguladığı para taşşışına son verdi.

Bu sistemde altın sikke ile 20 kuruşluk gümüş sikke (mecidiye) temel para olma özelliğini sürdürdü ve devletin sonuna kadar taşşiş edilmeksizin değerini korudu. 1881'den itibaren gümüş paranın yavaş yavaş piyasadan kaybolması neticesinde altın Osmanlı parası için tek standart konumunu kazandı. Ancak devlet yine de 1916'ya kadar gümüşü ödeme aracı olarak kabul etti. Böylece esas itibarıyla altının ve yan ödeme aracı olarak gümüş paranın benimsenmesiyle birlikte "topal altın standardı" diye adlandırılan bir ara sistem ortaya çıktı. Altın ve gümüş paraların yanında küçük alışverişlerde kullanı-

mak amacıyla bakır ve 20 Haziran 1910'da kabul edilen bir kanunla 40, 20, 10 ve 5 paralık nikel sikkeler basıldı. 8 Nisan 1916'da çıkarılan Tevhid-i Meskûkât Kânûn-ı Muvakkati ile değer ölçüsü olarak altın ve para birimi olarak kuruş esası benimsenip altına dayalı tek maden sistemine geçildi. Bununla birlikte altının yanında gümüş ve nikel paraların tedavülüne de izin verildi. Ancak nikel parayla en fazla 50 ve gümüşle de 300 kuruşa kadar olan borçlar ödenebilirdi. XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra artan ticarî ilişkilerle paralel olarak İngiliz sterlini ve Fransız frangı da Osmanlı piyasalarında sıkça görülmeye başlanmıştı. Bu geçici kanunla birlikte yabancı paralara sekiz ay tedavül süresi tanındı ve bu müddetin sonunda tedavülleri yasaklandı.

Osmanlı maliyesinin Tanzimat'tan sonra zaruret yüzünden üç defa temsilî para uygulamasına geçtiği görülmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından hazinenin sıkıntılarına çözüm bulabilmek amacıyla 1775'ten itibaren maliye tarafından uygulamaya konulan ve zaman zaman kaldırılan esham sistemi biraz daha geliştirilerek 1840'ta, sekiz yıl tedavül süresi olmak üzere karşılıksız olarak ilk Osmanlı kâğıt parası olan kâime piyasaya sürüldü. Başlangıçta % 12,5 olan kâime faizleri önce % 10'a, ardından 6'ya indirildi ve nihayet sıfırlandı. Gün geçtikçe miktarının fazlalaşması ve değerinin azalması neticesinde pek çok sosyal soruna sebep olan bu ilk kâimeler İngiltere'den alınan bir borçla Eylül 1862'den itibaren piyasadan çekildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı finanse edebilmek için başvurulan ikinci kâime tecrübesi birincisinden daha sancılı oldu. Para basma (emisyon) imtiyazını 1863'te kurulan Bank-ı Osmani-i Şâhâne'ye veren devlet, yaklaşan savaşı finanse edebilmek amacıyla her türlü riski göze alarak bankanın izni olmaksızın hasas bazı bölgelerin dışında bütün ülkede tedavül etmek üzere kâime çıkardı; buna karşılık bankaya basılan paranın % 1'i oranında komisyon öndendi. Bu uygulamada kâime çok değer kaybetti ve 1 altın, kâime olarak 13 liraya kadar yükseldi. Hazinenin elinde savaşın ardından kâimeyi piyasadan çekecek imkânları bulunmadığı için çıkarılan toplam 16 milyon liralık kâime 1878'den sonra tadrîcî şekilde piyasadan çekildi. Son kâime, I. Dünya Savaşı'nı finanse etmek amacıyla Almanya'dan alınan borç paralar ve hazine bonoları karşılık tutularak Düyûn-ı Umûmiyye idaresi'nin denetiminde 1915'te çıkarıldı. Yedi

tertipte basılan toplam 161.018.663 lira-
lık kâimenin bir kısmı Osmanlı dönemin-
de piyasadan çekildiyse de 153.748.563
liralık kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal
etti. Cumhuriyet'in ilk kâğıt paralarının 5
Aralık 1927'de piyasaya sürülmesi üzerine
Osmanlı kâimleri altı ay içinde piyasadan
çekildi (ayrıca bk. KÂİME; MESKÛKÂT; SİK-
KE).

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâil Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307; Hasan Ferid, *Nakd ve l'tibâr-ı Mâlî, I: Meskûkât*, İstanbul 1333; a.e., *II: Evrâk-ı Nakdiyye*, İstanbul 1334; Halil Edhem [Eldem], *Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1334; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 464-476; Ekrem Kollerliç, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958; Halil Sahillioğlu, *Kuruluşun XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme* (doktora tezi, 1958), İÜ İktisat Fak.; a.mlf., *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi: 1640-1740* (doçentlik tezi, 1965), İÜ İktisat Fak.; Nuri Pere, *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, İstanbul 1968; İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1071-1920* (ed. Osman Okyar - Halil İnalçık), Ankara 1980, s. 27-33; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, I, 553-560; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994, s. 261-274; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para: 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1600-1914* (trc. Ayşe Berktaş v.dğr.), İstanbul 2004, II, 1055-1093; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003; H. Gerber, "The Monetary System of the Ottoman Empire", *JESHO*, XXV/3 (1982), s. 308-324.

ALİ AKYILDIZ

PARA

Ege denizinin güneybatısında
Yunanistan'a bağlı Paros adasının
Osmanlı dönemindeki adı.

Kiklad (Kyklad) adaları grubunun en büyük adası olan Nakşa'nın (Naksas) 6 km. kadar batısında yer alır. 194,5 km² yüzölçümü ile Kikladlar'ın dördüncü büyük adasıdır. En yüksek yeri antik adı Marpessa olan Profitis İlias tepesidir (771 m.). Bu dağlık alanda heykelticilikte kullanılan parlak beyaz mermer ocakları Antikçağ'dan beri işletilmektedir (Para mermeri / Paria marmara). Merkezi bugün Paroikia / Parikia da denen Paros'tur. Osmanlı kaynaklarında ada Bara / Bare şeklinde de kaydedilir ve genellikle Nakşa ile birlikte anılır.

Paros adasında yerleşim tarihi ilk Tunç çağına kadar iner. Adının Plateia veya Pactia'dan geldiği ve bir Arkadia kolonisi ol-

duğu belirtilir. Daha sonra buraya İoanlar yerleşmiştir. Denizcilikle uğraşan ada sakinleri milâttan önce VII. yüzyılda Taşoz'da (Thasos) Biga dolaylarındaki Parium'da ve Adriyatik'te Hvar (Lesina) adasında koloniler kurmuşlardı. Pers savaşları sırasında Nakşa'ya bağlı görünen ada Persler'in tarafında yer almış ve Miltiades idaresindeki Atina filosunca kuşatılmıştır. Miltiades yirmi altı günlük kuşatmadan bir sonuç alamayınca adayı yağmalayarak geri dönmüştür (Herodotos, s. 378-379). Milâttan önce 480'de Delos birliğine katılmış, milâttan önce 378'de ikinci Atina birliğine dahil olmuştur. Bir ara Mısırlılar'ın hâkimiyetine girmiş, ardından Roma idaresi kurulmuş ve Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. Ortaçağ'larda Girit'e yerleşen müslüman Araplar'ın akınlarına hedef olan Paros, Nakşa ile birlikte 1205'te Venedikli Marco Sanudo tarafından ele geçirilmiş, böylece Nakşa merkezli Arkhipelagos Dukalığı'nın bir parçası haline gelmiştir. Daha sonra adada Venedikli senyörlerin nüfuzu artmış, XIV. yüzyılın sonuna doğru burada Sommaripa ailesi güçlenip adaya hâkim olmuştur.

Adaya yönelik ilk Türk akınları XIV. yüzyılın başlarında gerçekleşti. Aydın ve Menteşe beylerine bağlı denizcilerin Nakşa yöresine yaptıkları akınlardan Para adası da etkilendi. Özellikle 1336-1341 yıllarında Gazi Umur Bey içlerinde Para'nın da bulunduğu Kiklad adalarını yağmaladı. Söz konusu olayı anlatan Enverî adanın ismini Bare şeklinde kaydeder (*Düstûrnâme*, s. 86). Ada XV. yüzyıl başlarında ilk Osmanlı akınlarıyla karşılaştı. Bizans kaynaklarına göre Çavlı (Çalı) Bey idaresindeki Osmanlı donanması 1416'da Nakşa ve Para'ya kadar uzandı. 1463-1479 yılları arasındaki Osmanlı-Venedik savaşları sırasında yeniden Osmanlı akınlarına hedef oldu. Hatta Nakşa ile birlikte 882'deki (1477) bir sefer esnasında Osmanlı kontrolü altına girdiği, 884 (1479) antlaşmasında yeniden Venedik'e bırakıldığı belirtilir. II. Bayezid döneminde doğrudan Para'ya yönelik akınlar sürdü. Bu sırada, 1505'ten beri adanın idarecisi olan II. Crusino Sommaripa 1518'de erkek vâris bırakmadı ölünce onun mirasını kız kardeşi Fiorenza üstlendi (1518-1520). Fiorenza'nın yine adadaki Venedik asilzade ailelerinden Venierler'e mensup Giovan Francesco ile evliliğinden doğan oğlu Niccolò'nun da 1531'de çocuksuz ölümü üzerine adanın idaresini Bernardo Sagrudo ile evlenen kız kardeşi Cecilia yürüttü. Adayı 1538'de Barbaros Hayreddin Paşa'ya karşı Sagrudo müdafaaya çalışmıştı.

XVI. yüzyılın başlarında Para'yı tarif eden Pîrî Reis buranın Venedik'e ait olduğunu, geniş limanlarının bulunduğunu, adanın ortasında yüksek bir dağda bol miktarda mermer çıktığını belirtirken en önemli limanları olarak Agusta (Agusa / Nausa) Kalesi önündeki Porta Kusas, Porta Santa Maria ile Kefalos Kalesi aşağısındaki Porta Fikara'nın (Xifara) adını verir. Adanın karşısında yer alan Antipara adası ile arasındaki boğazın sığ olduğunu, bu adaya bakan kıyılarında tuzlaların bulunduğunu ve en geniş körfezinin Palyepolu adını taşıdığını ifade eder (*Kitâb-ı Bahriye*, s. 207-209). Onun verdiği bilgilerden adada üç önemli kalenin (Agusta, Parakiye, Kefalos) varlığı anlaşılır.

Para, Nakşa ve bu çevredeki diğer adalarla birlikte 944-945'te (1537-1538) Barbaros Hayreddin Paşa'nın seferi sırasında kontrol altına alındı. Adanın idarecisi Sagrudo teslim olmadı ve Kefalos Kalesi'ne kapandı. Bazı Yunan kaynaklarında Barbaros'un Para ve Antipara'da 6000 kişiyi katlettiği, kadın ve çocukları esir aldığı belirtilirse de (*EI*² [İng.], VIII, 265) adanın nüfusu o sıralarda bu kadar fazla değildir. 1470'lerde yapılan Venedik sayımında Para'da 3000, Antipara'da 100 kişinin yaşadığı tesbit edilmiştir. Ayrıca İspanyol raporlarında 1538 Haziranında Andre, Miknos, Sifnos ve Nakşa'ya akın yapan Barbaros'un Kandiye'ye gittiği ve

Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Para adasını gösteren harita (TSMK, Hazine, nr. 642, vr. 131^a)

